

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU ÎN CRONISTICA EPOCII SALE

Gabriel CROITORU*

Abstract: Prince Constantin Brancoveanu, one of the most representative rulers of Wallachia, drew early attention of his contemporaries. A proof consists of a diverse historiographic production, made in his lifetime or after, as well as numerous monographs, commemorative books and dedicated studies. The ambition of this text is to draw attention to how his personality was spotted in the chronicles of the time.

Keywords: history of Wallachia, Constantin Brancoveanu, memory, chronicles.

„Oricine joacă un rol de frunte în viața publică a țării sale și lasă în urma sa învățături și îndemnuri trainice, de cele mai multe ori nemuritoare, se constituie pentru posteritate în exemple de energie, neobosită muncă și supremă jertfă”, – antama Nicolae Iorga, în 1912, într-una dintre cuvântările sale, ținute în cadrul Academiei Române¹ –, omagiind un alt mare om de stat, domnitor și el al Țării Românești, Barbu Dimitrie Știrbei (1849-1856), demn urmaș al voievodului martir². Anul acesta se împlinesc 300 de ani de la moartea năpraznică a lui Constantin Basarab Brâncoveanu și a fiilor săi, precedați în moarte de clucerul Ianache Văcărescu, ocazie cu care instituțiile culturale cele mai înalte ale țării, – Academia Română, Patriarhia Ortodoxă Română, universitățile, institutele de cercetare, bibliotecile –, au organizat sau vor organiza conferințe, simpozioane, îndemnuri, menite, nu numai să comemoreze personalitatea domnitorului mucenic, dar și să evalueze, la un nivel superior, pe cel care, indiscutabil, a marcat cu o amprentă definitivă epoca sa, fiind valorizat ulterior ca una dintre figurile reprezentative ale panteonului istorico-cultural românesc.

În cadrul acestui proces general, de restituire istorică, se înscrie întreprinderea noastră prin care ne propunem să surprindem imaginea lui Constantin Brâncoveanu

* Cercetător științific III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române. E-mail: danielapopa80@yahoo.co.uk

¹ Nicolae Iorga, *Scrieri alese. Cuvântări și comunicări rostite la Academia Română*, partea a II-a, ediție îngrijită de dr. Dorina N. Rusu, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 307.

² Dan Berindei, *Urmașii lui Constantin Brâncoveanu și locul lor în societatea românească. Genealogie și istorie*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, secretar de redacție Andrei Busuioceanu, București, Editura Academiei Române, 1989, p. 285.

și a epocii sale așa cum reies din literatura cronicărească. Dintre domnitorii care s-au succedat la tronul Țării Românești, în perioada Evului Mediu românesc, puțini sunt cei care s-au bucurat de atâta atenție din partea slujitorilor muzei Clio și nu numai, precum Constantin Basarab Brâncoveanu (1688-1714). Personalitate complexă a sfârșitului de secol XVII și a primelor două septenale ale secolului al XVIII-lea, diplomat iscusit, după expresia lui A. D. Xenopol, „cel mai deplin acrobat politic ce au stătut vreodată în capul popoarelor”³, bun administrator, reformator cultural, un adevărat mecena, protector al românilor de pretutindeni, mucenic, nu de mult timp intrat în rândul sfinților, Constantin Brâncoveanu devine subiectul celor mai diverse genuri istoriografice, de la producțiile cronistice, – în marea lor majoritate alcătuite în timpul vieții domnitorului sau în perioada imediat următoare și publicate, nu în mod accidental, începând de la jumătatea secolului al XIX-lea, la lucrările monografice și volumele comemorativ-omagiale cu pretenții monografice.

Începând cu secolul al XVII-lea se constată tendința constituirii unor corpuri de cronici care să cuprindă istoriile Moldovei și Țării Românești, în care au fost înglobate diferite scrieri fără ca acestea să se suprapună cronologic și care reflectau clar interesele unei facțiuni sau familii boierești. În cadrul acestui fenomen cultural⁴, care cultivă literatura cronicărească (deosebit de numeroasă după cum confirmă Anton Maria del Chiaro, secretarul florentin al domnitorului, „fiecare boier posedă câte o cronică făcută după placul său, în care laudă sau ponegrește voievozii trecutului, după binele sau răul ce avusese familia boierului de la aceștia”⁵), fac parte și se încadrează și cronicile brâncovenesti: două care descriu, cu lux de amănunte, anii de domnie ai lui Constantin Brâncoveanu, constituindu-se în adevărate panegirice la adresa domnitorului și a familiei domnitoare, – cea a lui Radu Greceanu⁶ și Anonimul brâncovenesc⁷ – una semnată de marele vistier Radu Popescu⁸, alias călugărul Rafail, critică la adresa domnitorului, care îi prezintă domnia integral ca și *Letopisețul Cantacuzinesc*⁹, și alte câteva, cu interesante

³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. VIII, Ediția a III-a, București, 1929, p. 74.

⁴ Pentru o imagine mai clară a sincronicității fenomenului cronic românesc cu cel occidental vezi: Ion Militaru, *Filosofia românească în zece episoade narative și un epilog dramatic*, București, Editura Academiei Române, 2007, pp. 9-22.

⁵ Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, traducere de S. Cris. Cristian, Iași, 1929, p. 28.

⁶ Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, ediție de Aurora Ilieș, București, 1970.

⁷ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ediție și introducere de Constantin Grecescu, cu o prefață de Dan Simonescu, București, Editura Științifică, 1959.

⁸ Radu Popescu, *Istoria domnilor Țării Românești*, ediție critică de C. Grecescu, București, Editura Academiei Române, 1963.

⁹ *Istoria Țării Românești (1290-1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, Editura Academiei Române, 1960.

referiri la domnia voievodului¹⁰. Dacă la această bogată literatură cronicărească autohtonă adăugăm istoria lui Anton Maria del Chiaro¹¹, o adevărată cronică străină și impresionanta masă de documente interne putem surprinde complexa personalitate a lui Constantin Brâncoveanu care a înfăptuit, într-o țară căreia, cu însemnate eforturi, i-a asigurat un răgaz de relativă stabilitate și cu greu întreținută liniște, un program cultural ambițios ce a prilejuit o splendidă afirmare a disponibilităților creatoare a românilor într-un cadru spiritual elocvent, coincident cu matricile europene¹², cum judicios conchidea Dan Horia Mazilu în postfața sa la cronicile brâncovenești. Emulația lucrării cronistice din timpul domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu, dar și înainte și după aceasta, este rezultatul, pe de o parte, a vanității facțiunilor boierești locale, interesate neîntrerupt, sau cel puțin până în anul 1688¹³, de a descalifica gruparea adversă, fapt explicabil până la un punct, iar pe de altă parte, a unui fenomen cultural îndelungat și anevoios, desăvârșit la sfârșitul secolului al XVII-lea, care se manifestase limpede, cu vigoare în timpul domniei lui Matei Basarab, și care acum, în timpul lui Constantin Brâncoveanu, încearcă emiterea primelor reflecții, pe teme științifice, referitoare la începuturile cele mai vechi ale poporului și limbii române, ale continuității și unității românești.

Cronica lui Radu Greceanu, începută de cronicar în anul 1693, intitulată *Începătura istoriei vieții luminatului și preacreștinului domnului Țării Rumânești, Io Constandin Brâncoveanu Basarab-voevod, dă când Dumnezeu cu domnia l-a încoronat pentru vremile și întâmplările ce ia pământul acesta în zilele mării- sale s-au întâmplat*, cuprinde 110 capitole și prezintă domnia de la începutul acesteia, din anul 1688, până în anul fatidic 1714, când domnitorul, cei patru fii ai săi și clucerul Ianache Văcărescu sunt executați din porunca sultanului Ahmed al III-lea.

¹⁰ Complexa personalitate a lui Constantin Brâncoveanu a stârnit interesul și altor cronicari care, tangențial, în cronicile lor, l-au analizat pe voievodul de la sud de Carpați, de multe ori, nu tocmai în culorile cele mai vii: Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1771*, ediție de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, Prefață de G. Ivănescu; *Opere*, Iași, 1976; Axinte Uricarul, *A doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova (1711-1716)*, în *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei, I-II*, ediție Gabriel Ștrempel, București, Editura Academiei Române, 1993; *Letopisețul Țării Moldovei de la Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir (1661-1705)*; Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei (1661-1743)*, în *Opere*, ediție Gabriel Ștrempel, București, Editura Academiei Române, 1982.

¹¹ Anton Maria Del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ediție Nicolae Iorga, București, 1914.

¹² *Cronici Brâncovenești*, Antologie, postfață, glosar și bibliografie de Dan Horia Mazilu, București, Editura Minerva, 1988, p. 353.

¹³ În anul 1688, unele disensiuni din familia Cantacuzinilor și conjunctura externă care cerea coalizare rapidă a forțelor interne îl determină, după lungi și sângeroase lupte intestinale dintre cele două grupări rivale – Cantacuzinii și Bălenii –, pe Șerban Cantacuzino să facă concesii Bălenilor. Împăcarea este consfințită prin căsătoria postelnicului Grigore Băleanu cu Smaragda, fiica lui Șerban Cantacuzino. Vezi, *Cronicari munteni*, Texte selectate, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, Editura Științifică, București, 1970, p. 82.

Considerată de către criticii literari cel mai însemnat panegiric consacrat lui Constantin Brâncoveanu, cronica lui Radu Greceanu, cea mai întinsă dintre cronicile brâncovenești, oscilează între construcție și discreditare, între encomion, focalizat pe Brâncoveanu, și diatribă menită să identifice și să compromită potențialii dușmani ai domnitorului, Cantacuzinii. Cunoscută astăzi în 22 de copii manuscrise, cronica lui Radu Greceanu, care împreună cu fratele său, Șerban, erau, deja, în momentul redactării, persoane cu notorietate în lumea scrisului, rămâne, în istoriografia românească cea mai completă frescă a unei epoci care a fost definită pe bună dreptate ca „un reper luminos”¹⁴ în istoria acestui popor. De-a lungul timpului, cronica logofătului Radu Greceanu a fost publicată în mai multe ediții: în 1846, de către August Treboniu Laurian și Nicolae Bălcescu¹⁵, incomplet însă – textul publicat trata evenimentele cuprinse între anii 1688-1700 –; retipărită de Nicolae Bălcescu¹⁶, un an mai târziu, în 1847; în anul 1859, librarul bucureștean George Ioanid, printre primii editori din țară, publica cronica lui Radu Popescu în colecția *Istoria Moldo-României*¹⁷, iar în 1906, strănepotul cronicarului, Constantin Greceanu, publica cea mai completă ediție de până atunci¹⁸; după 1961, au mai apărut două ediții ale cronicii, cea a lui M. Gregorian, din colecția *Cronicari munteni*, cu un studiu introductiv de Eugen Stănescu¹⁹ și ediția critică împreună cu un studiu introductiv, semnate de Aurora Ilieș²⁰.

Cunoscător al cronicii lui Radu Greceanu, autorul Anonimului brâncovenesc – lucrare a cărei paternitate nu a fost nici până astăzi elucidată, în ciuda numeroaselor încercări de identificare²¹, asupra cărora nu dorim să zăbovim – descrie domnia lui Constantin Brâncoveanu și perioada imediat următoare, până în anul 1717, dovedind autentice calități stilistice și real talent evocativ, un cărturar în adevăratul sens al cuvântului, spirit baroc și condeier de real talent – spunea unul dintre cei mai cunoscuți exegeți ai vechilor cronică românești – este de departe cel mai dăruit scriitor între cronicarii munteni”²². Cu toate că cronica sa a fost scrisă

¹⁴ Ștefan Ștefănescu, *Cuvânt înainte* în vol. *Constantin Brâncoveanu*, p. 7.

¹⁵ *Începătura istoriei vieții luminatului și preacreștinului domnului Țării Rumânești Io(an) Constantin Brâncoveanu Basarab voievod...*, în: „Magazin Istoric pentru Dacia”, an. II, 1846, pp. 129-176, 193-228, 321-354.

¹⁶ Nicolae Bălcescu, *Cronicarii Țării Românești*, vol. II, București, 1847, pp. 1-116.

¹⁷ *Istoria Moldo-României*, ediție de G. Ioanid, București, 1859, pp. 166-278.

¹⁸ *Din cronicile Țării Românești: Viața lui Constandin-vodă Brâncoveanu de Radu vel logofăt Grecianu*, ediție de Ștefan D. Grecianu, București, 1906.

¹⁹ *Începătura istoriei vieții luminatului și preacreștinului domnului Țării Rumânești Io(an) Constantin Basarab voievod, dă când Dumnezeu cu domnia l-au încoronat, pentru vremile și întâmplările ce în pământul acesta, în zilele Măriei-sale, s-au întâmplat*, în *Cronicari munteni*, ediție de M. Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1961.

²⁰ *Istoria domniei lui Costantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, București, Editura Academiei Române, 1970.

²¹ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești. Cronicari munteni*, 1, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, prefață și tabel cronologic de Dan Horia Mazilu, București, Editura Minerva, 1984, pp. VII, VIII, IX.

²² *Cronici brâncovenești*, p. 365.

sub semnul anonimatului, nefiind „cronicar din poruncă” ca Radu Greceanu, deci bucurându-se de o anumită independență în caracterizarea personajelor, anonimul autor realizează o apologie la adresa domnitorului muntean, dezavuând și incriminând pe toți cei care au atentat la integritatea lui Constantin Brâncoveanu, între calomniatorii domnului detașându-se familia Cantacuzino, ai cărei exponenți sunt definiți concluziv, „odioși importanți ai istoriei sale”. *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, titlu sub care mai este cunoscută cronica *Anonimul brâncovenesc*, a cunoscut mai multe ediții. Prima dată a fost publicată la mijlocul secolului al XIX-lea de Nicolae Bălcescu²³, iar următoarea ediție avea să vadă lumina tiparului, fragmentar, abia în primul an al secolului XX²⁴. În anul 1959, apărea o a III-a, ediție semnată de Constantin Grecescu²⁵, prefăcută de Dan Simonescu, iar în 1961, în colecția *Cronicari munteni*²⁶, apărea a IV-a ediție de la Anonimul brâncovenesc.

Presupus autor al secvenței brâncovenești²⁷ din corpusul de cronică cunoscut sub titlul *Istoriile domnilor Țării Românești*, Radu Popescu, „ins cultivat, cu lecturi de istorie temeinice, știutor a câtorva limbi străine” nu avea cum să nutrească simpatii deosebite față de Constantin Brâncoveanu ori față de Cantacuzini, care l-au sprijinit o vreme pe domnitor²⁸. Suferind în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino – căderea în starea de pauperitate și pribegiile îndurate de familia sa – suspiciunea cu care era privit de către Constantin Brâncoveanu, care niciodată nu i-a încredințat funcții înalte în stat, sunt tot atâtea motive care l-au determinat pe sus numitul cronicar să manifeste, în cronica sa, pe care o începe de prin anii 1718-1719, o atitudine ostilă față de cei doi domni. Antipatia arătată față de domnitor, resentimentele manifestate l-au făcut pe Radu Popescu să alcătuiască o cronică, pe care istoricul Constantin Giurescu a caracterizat-o „nedreaptă și sumară față de Brâncoveanu”²⁹.

Puternica și complexa personalitate a lui Constantin Brâncoveanu a reprezentat o permanentă atracție nu numai pentru cronicarii contemporani, în ale căror cronică sunt elogiuate virtuțile domnitorului, adevărate panegirice, dar și pentru acei cronicarii care, în lucrările lor, centrate pe alte personaje, a găsit interesant să-l amintească, de multe ori discursul lor față de domnitorul muntean constituindu-se în adevărate diatribe. Așadar, Letopisetul Cantacuzinesc și Cronica

²³ *Istoria Țării Românești de la anul 1689 încoace, continuată de un anonim*, în: „Magazin Istoric pentru Dacia”, an. V, 1847, pp. 93-184.

²⁴ Nicolae Iorga, *Continuarea memoriilor lui Radu Popescu și întregirea lor de un anonim*, în: „Studii și documente privitoare la istoria românilor”, vol. III, București, 1901, pp. 22-29.

²⁵ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ediție și introducere de Constantin Grecescu, cu o prefăcută de Dan Simonescu, București, Editura Științifică, 1959.

²⁶ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717 (Cronica anonimă despre Brâncoveanu)*, în: *Cronicari munteni*, ediție de M. Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. II, București, Editura pentru Literatură, 1961, pp. 275-352.

²⁷ Radu Popescu, *Istoria domnilor Țării Românești*, ediție de C. Greceanu, București, 1963.

²⁸ Dumitru Velciu, *Cronicarul Radu Popescu*, București, Editura Minerva, 1987.

²⁹ C. Giurescu, *Contribuții la studiul cronicilor muntene*, București, 1906, p.110.

Bălenilor, cronici care au ca temă centrală lupta dintre Cantacuzini și Băleni, informează, la modul critic și despre domnia lui Constantin Brâncoveanu.

Evenimentele petrecute în perioada domniei lui Brâncoveanu dar mai ales sfârșitul său dramatic sunt consemnate, este adevărat, fragmentar și în opera istoriografică de la est de Carpați. Dihotomia discursului cronicarilor moldoveni este o constantă: la unii prevalează criticile aspre – de exemplu vorbele grele cu care îl încredințează Dimitrie Cantemir³⁰ – iar la alții, mai obiectivi, ca Ion Neculce³¹, Axinte Uricaru sunt evidențiate clarviziunea politică, eficiența administrare, prudența, domnitorul muntean făcând „Țara Muntenească știută și vestită în multe părți ale lumii”. Sfârșitul oribil al domnitorului Constantin Brâncoveanu, al lui Ianache Văcărescu și al celor patru fii ai săi, care au fost uciși sub privirile îngrozite ale tatălui, i-a marcat profund pe contemporani, cărora groaznicul tablou le-a rămas întipărit în memorie. O indubitabilă dovadă a existenței unei puternice memorii colective construite în jurul tragicului eveniment din 15 august 1714, ziua sărbătorii Sfântei Maria, după afirmația lui Anton Maria del Chiaro, chiar de ziua voievodului, o constituie cronică în versuri a lui Constantin Brâncoveanu, redactată după moartea lui Ștefan Cantacuzino, succesorul lui Brâncoveanu pe tronul țării, dar înainte de 1730³². Faptul că moartea lui Constantin Brâncoveanu și a celor patru fii ai săi, ilustrată atât de concludent de tema *fortuna labilis* – soarta schimbătoare, s-a bucurat de o puternică receptare în mediile populare, îl constituie și reluarea temei, în anul 1813, de către preotul transilvănean Pavel Popovici din Deising³³, precum și prezența acesteia în repertoriul dramatic al minerilor români din Valea Lăpușului și Băiuț³⁴.

Ca o concluzie la cele expuse de noi, cronicile, primele lucrări de istorie națională, care vizează atât direct, cât și tangențial domnia și figura domnitorului Constantin Brâncoveanu se constituie, și astăzi, după trei secole de când au fost redactate, în inestimabile surse documentare care au augmentat masiv fondul cognitiv referitor la epoca și viața voievodului martir.

³⁰ Să se vadă îndeosebi *Istoria ieroglifică*, ediție Stela Toma, N. Stoicescu, în: *Opere*, ediție îngrijită de V. Căndeș, IV, Bucurști, Editura Academiei Române, 1973.

³¹ *Cronici brâncovenești...*, p. 375.

³² *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII-XVIII)*, studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, Editura Academiei Române, 1967, pp. 58-59.

³³ *Ibidem*, pp. 67-68.

³⁴ I. Mușlea, *Studii de istorie literară și folclor*, Cluj, Editura Dacia, 1964, pp. 21-61; Andrei Busuioceanu, *Constantin Brâncoveanu în viziunea istoriografiei române și străine*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, p. 10.